

Izvorni znanstveni članak
327.39(4)
Primljeno: 24. rujna 2005.

Strasti identifikacije: diskurs, užitak i europski identitet*

YANNIS STAVRAKAKIS**

Sažetak

U tekstu autor raspravlja o problemu europskog identiteta, koji se pojavio već u ranijoj fazi procesa europske integracije, sa stajališta teorije diskursa. Ovaj je pristup bio zapostavljen u prvim fazama razvoja europskih studija, kad je dominirao ekonomistički pristup koji je isticao samo ekonomske vrijednosti europske integracije, dok se danas pitanje europskog identiteta postavlja kao jedno od osnovnih pitanja što određuje uspjeh procesa europske integracije. Dugo vremena se pitanje europskog identiteta identificiralo s pojmom “povoljne slike Europe”, koja bi trebala biti privlačna za građane i političke zajednice koje su uključene u proces europske integracije. Po prvi put je pitanje europskog identiteta sustavno razrađeno u jednom dokumentu EZ-a, kao što je to u kopenhaskoj deklaraciji iz 1973., a odonda je rasprava o političkom i kulturnom identitetu Europe stalno na dnevnom redu, osobito u redovima euroskeptičnih političkih pokreta i ideja. Autor raspravlja o teoriji identiteta s aspekta najnovijih doprinosa, osobito s aspekta modernih socijalnih teorija, i nastoji dokazati da europski studiji moraju uzeti u obzir dvojni prirodu identifikacije, diskurzivnu i afektivnu, kao i simboličnu i libidinalnu. Europski studiji moraju stoga razraditi svoj doprinos i strategije suprotstavljanja pojavama kao što su euroskepticizam i nedostatak pervazivnih identifikacija građana s Europom.

Ključne riječi: europski identitet, teorije identifikacije, europski studiji, europska integracija, euroskepticizam, dvojna identifikacija, diskurzivna teorija

* Istovremeno kada je rad poslan redakciji časopisa *Politička misao* poslan je i na objavljivanje kao poglavlje u knjizi: Howarth, David i Torfing, Jacob (ur.), *Discourse Theory in European Politics: Identity, Policy and Governance*, London, Palgrave, 2005.

** *Yannis Stavrakakis*, gostujući profesor na Department of Government, University of Essex.

Uvod

Naš je suvremeni svijet, bez sumnje, potpuno obilježen važnošću pitanja identiteta, što se sve više izražava i u smjerovima suvremenih društvenoznanstvenih istraživanja. Bilo bi bizarno da široko područje međunarodnih odnosa ostane netaknuto tim trendom. Zapravo, više nikoga ne čudi činjenica da “disciplina međunarodnih odnosa (MO) svjedoči bujanju interesa za identitet i formiranje identiteta” (Neumann, 1999.: 1). Isto vrijedi i za poddisciplinu europskih studija – pri čemu utječe i na marginalne i na glavne pristupe. Kako je istaknuo Anthony Smith, jedan je od temeljnih razloga sadašnjega interesa za “ujedinjenje Europe” nesumnjivo “problem samoga identiteta, problem koji je tijekom proteklih 30-40 godina imao veliku ulogu u europskim raspravama. Predmetom su rasprave (među ostalim) mogućnost i legitimacija nekakvoga ‘europskog identiteta’, odvojenog od postojećih nacionalnih identiteta” (Smith, 1999.: 226).

Takav razvoj događaja uopće ne čudi, s obzirom na to da su, barem od sedamdesetih godina 20. stoljeća, procesi europskih integracija izrazito povezani s problematikom identiteta. Već od 1973. godine, kad su države članice Europske zajednice pristale odrediti europski identitet u “temeljnoj deklaraciji” koja je donesena na samitu u Kopenhagenu, izgradnja europskog identiteta službeno se smatra presudnim strateškim pitanjem u procesu povećanja javne svijesti o Europskoj zajednici i zaštite njezinih izgleda u budućnosti (Commission, 1974). U kojoj je mjeri “europski identitet” nešto što treba otkriti ili konstruirati (ili oboje), u kojoj ga mjeri treba smatrati nečim što je “suprotstavljeno” ili “usporedno” s nacionalnim identitetima (ili ga čak sagledavati u nekakvom postnacionalnom okviru), u kojoj ga mjeri treba pozdraviti ili mu se treba odupirati (ili ga, jednostavno, ignorirati) – sve je to još uvijek, nedvojbeno, sporno; jasno je, međutim, to da se identitet neprijeporno nalazi u središtu snažnog interesa europske politike i istraživanja.

To, međutim, ne znači da se pitanje Europe (europskih integracija, ujedinjavanja ili europskog identiteta) prikladno razmotrilo sa stajališta koje se fokusira na procese formiranja identiteta. Kako je to u svojoj knjizi *Inventing Europe: Idea, Identity, Reality* rekao Gerard Delanty: “zapravo se malo razmišlja o značenju termina Europa i njegovu odnosu prema problemima suvremenoga političkog identiteta” (Delanty, 1995.: 1). Primjerice, više od četrdeset godina nakon što je započeo europski projekt u svom sadašnjem obliku, “zapanjujuće je koliko malo znamo o njegovim ... učincima na oblikovanje identiteta” (Checkel, 2001.: 50). Nije riječ samo o ograničenjima naših empirijskih istraživanja; to se mora povezati s činjenicom da je rijetko jasno što takav pristup identitetu implicira. Identitet sve više ulazi u modu kao riječ, a da u tom procesu ne postaje jasnije njegovo značenje kao teorijske kategorije i sredstva za analizu. Ti problemi pojmovne jasnoće i teorijske strogosti imaju ozbiljne analitičke reperkusije. Zbog njih je, primjerice, izrazito

teško uvjerljivo objasniti problem koji danas možda najviše pritišće Europsku Uniju; naime da, iako Europa danas nesumnjivo postoji kao ekonomski i sve više politički entitet, identifikacija s Europom dosad nije uspjela steći “šire kulturno ili afektivno značenje” za različite europske narode (Pagden, 2002.: 33). Kako primjećuju neki, “osim zastave, himne i nekoliko festivala ... Europska Unija nudi malo toga što bi moglo pobuditi kolektivni entuzijizam” (Chebel d’Appolonia, 2002.: 190), što, čini se, potkrjepljuju i najnoviji statistički podatci u *Eurobarometru* (Dunkerley i dr., 2002.: 120).

Svrha je ovog teksta fokusiranje na neke “paradoksalne” dimenzije političkog identiteta i formiranja identiteta općenito, dimenzije koje se često zanemaruju, ali su bitne želimo li doći do uistinu potpune i stroge konceptualizacije identiteta i identifikacije. Priprema terena za sofisticiraniju i učinkovitiju raspravu o formiranju identiteta svakako je preduvjet za svaku ozbiljnu raspravu o pitanjima koja se tiču europskog identiteta i za razvoj odgovarajućeg skupa smjerova istraživanja i hipoteza na tom području. Konkretno, osim trivijalne uporabe “identiteta”, pokušat ćemo istražiti čime se može objasniti privlačnost izgradnje identiteta, zbog čega se ljudi kolektivno identificiraju s određenim formacijama identiteta i koje su posljedice te identifikacije. Vrijedan će nam teorijski resurs, pritom, biti teorija diskursa (kako su je razradili Laclau i Mouffe). Teoriju diskursa ne ćemo, međutim, predstaviti kao svojevrstu panaceju, kao posve razvijeno teorijsko stajalište s beskonačnim empirijskim primjenama; željeli bismo, naprotiv, utvrditi određena ograničenja programa diskurzivnog istraživanja i predložiti smjerove njegovu budućeg razvoja, kako u pogledu na teorijske inovacije, tako i u pogledu na nove planove istraživanja. Konkretno, usredotočit ćemo se na to kako psihoanalitička problematika užitka može diverzificirati tumačenje identifikacije koje nudi teorija diskursa, time što obuhvaća ne samo njezine formalne/diskurzivne, nego i supstancijalne/afektivne uvjete mogućnosti, koji bi se mogli nazvati njezinom *opscenom* dimenzijom. Dok se, međutim, u prvome dijelu ovoga teksta razvija ponajprije teorijska argumentacija, drugi će se dio sastojati od pokušaja *artikuliranja* određenog skupa diskursno-teorijskih i psihoanalitičkih pojmova u istraživačkom kontekstu rasprava o europskom identitetu. Glavna će nam hipoteza pritom biti da shvaćanje identiteta i identifikacije koje proizlazi iz mješavine teorije diskursa i psihoanalize *može* dati uvjerljiva i inovativna objašnjenja trenutačnih poteškoća u izgradnji europskog identiteta kao kolektivno privlačnog objekta identifikacije, te da time *može* preusmjeriti raspravu o tom pitanju u nepoznatom smjeru – smjeru koji, međutim, nedvojbeno mnogo obećava.

Strasti identifikacije I: diskurs i užitek

Teorija diskursa, identitet i identifikacija

Općenito govoreći, mogu se razlikovati barem dva teorijska pokreta koji dovode do sadašnje zaokupljenosti identitetom. Najprije, prepoznaje se socijalni karakter identiteta. U okviru moderne, ljudski identitet ne može biti identitet, a da ne bude socijalni identitet. To, konkretnije, znači postojanje svijesti o socijalnoj *konstruiranosti* identiteta. Stoga, sa stajališta teorije diskursa, problem identiteta ne znači to da ljudi *otkrivaju* ili *prepoznaju* svoj istinski, bitni identitet, nego da ga *konstruiraju* (Laclau, 1994.: 2). Čim se dovedu u pitanje očitost i esencijalizam socijalnih identiteta, na prvo mjesto dolazi politička dimenzija formiranja identiteta, njegova oslonjenost na kontingentne hegemonijske igre i procese uključivanja/isključivanja. Štoviše, otkriva se i to da kontinuirana politička konstrukcija socijalnih identiteta nikada ne može dovesti do zatvorenoga, zasebnog i apsolutnog identiteta. Identitet je, i na osobnoj i na političkoj razini, samo naziv za ono što *želimo*, ali *nikada* ne možemo *potpuno* steći.¹

Koja to politička praksa podupire i pothranjuje tu želju za identitetom? Kako se zove ta praksa koja, unatoč tome što nikad ne uspijeva stvoriti potpuni identitet, ima presudnu ulogu u strukturiranju našeg života? Prema Laclauovu gledištu, “ključni je termin za razumijevanje tog procesa psihoanalitička kategorija *identifikacije*, sa svojom izričitom tvrdnjom o nedostatku koji se nalazi u korijenu svakog identiteta: svatko se mora identificirati s nečime (s političkom ideologijom ili etničkom skupinom, na primjer) upravo zbog postojanja originarnog i nepremostivog nedostatka identiteta” (Laclau, 1994.: 3). To je, štoviše, postalo središnjim uvidom teorije diskursa (Howarth i Stavrakakis, 2000.: 14). Izvorna nemogućnost identiteta na središnje mjesto u suvremenoj političkoj analizi postavlja *identifikaciju*, te destabilizira svaku identitetsku metafiziku: *politička subjektivnost* (i na individualnoj i na kolektivnoj razini) ovisi o identifikaciji, no identifikacija nikada ne dovodi do stvaranja potpunog identiteta. Zapravo, upravo zbog toga što se pokazuje nesposobnom da pokrije nedostatak i prikrije socijalni antagonizam, identifikacija ostaje horizontom političke subjektivnosti. Njezin je konačni neuspjeh njezin najveći uspjeh.

Aspekti identifikacije: od diskursa do afektivnog ulaganja

Presudno je pitanje sada na kojoj se razini može utvrditi ta igra identifikacije. O čemu je zapravo riječ u procesima identifikacije? Što pokreće, primjerice, beskrajno ponavljanje akata identifikacije? Je li to samo imagi-

¹ Podrobnija analiza identiteta u tom smislu može se naći u: Stavrakakis, 2001.

narna potpunost i simbolička koherentnost? Je li konstrukcija identiteta samo semiotička igra? Je li transformacija koja se zbiva u subjektu tijekom identifikacije isključivo kognitivne prirode? I, što je presudno, čime se može objasniti pervazivnost, dugotrajna postojanost pojedinih identifikacija? Slična pitanja privlače pozornost niza različitih disciplina. Socijalna psihologija, primjerice, već dugo razbija glavu procesom u kojemu “identifikacije postaju bitan temelj kognicije i ponašanja” (Chrysochoou, 1996.: 299).

Ta je pitanja moguće rasvijetliti tako da se stanovita pozornost obrati na Freudove komentare o identifikaciji i formiranju grupa. Freudovo tumačenje nesumnjivo nosi biljege vlastite povijesnosti. Upozorava nas, međutim, na nešto što se često odbacuje ili podcjenjuje u raspravama o identitetu i identifikaciji – čak i u okviru teorije diskursa. Na umu mi je presudni freudovski uvid da se u usvajanju kolektivnog identiteta radi o nečemu poput *afektivnih libidinalnih veza*. Kako u *Grupnoj psihologiji* ističe Freud, “grupu očito na okupu održava neka vrsta moći; a kojoj bi se moći taj uspjeh mogao bolje pripisati nego Erosu, koji drži na okupu sve na svijetu?”. U tom smislu u kolektivnoj identifikaciji nije riječ samo o simboličkom značenju i diskurzivnoj potpunosti, nego i o “libidinalnoj organizaciji grupa” (Freud, 1985.: 140). To vrijedi i za dva primjera kojima se služi Freud – crkvu i vojsku: “Valja uočiti da je u tim dvjema grupama svaki pojedinac libidinalnim sporama vezan, s jedne strane, uz vođu (Krista, vrhovnog zapovjednika), a, s druge, uz ostale pripadnike grupe” (Freud, 1985.: 124-125). Nadalje, u skladu s Freudovom teorijom dvojnosti nagona, svako *strastveno* afektivno ulaganje povlači za sobom i mračniju dimenziju – mržnju i agresivnost: “uvijek je moguće povezati znatan broj ljudi u ljubavi (stvoriti, drugim riječima, libidinalno prožetu zajedničku ‘identifikaciju’), dokle god ima drugih ljudi koji će podnositi izražavanje njihove agresivnosti” (Freud, 1982.: 44).

Freudovo tumačenje upućuje na jednu presudnu dimenziju koja je konstitutivna za identifikaciju: dimenziju strasti, afektivne privrženosti i libidinalnog ulaganja, koja pretpostavlja mobilizaciju *energetike tijela*, libida kao “kvantitativne veličine” (Freud, 1985.: 118-119). Lacan će tu freudijansku usredotočenost na afektivnu stranu procesa identifikacije preusmjeriti na *opscene* putove užitka (*jouissance*). U Lacanovim radovima, *jouissance* – zadovoljstvo koje je toliko prekomjerno i nabijeno da postaje bolnim – čini se, zauzima mjesto koje se preklapa s onime što je kod Freuda povezano s libidom. U tom smislu, može se reći da je Lacan sklon “rekonceptualizaciji seksualne energije (Freudova libida) u smislu *jouissance*” (Evans, 1996.: 101). Štoviše, lacanovsko razlikovanje razine označitelja i diskursa – simboličkoga – i *jouissance* – realnoga – u određenoj mjeri odgovara freudovskom razlikovanju prikazivanja i afekta: “Subjekt prikazivanja može se ovdje povezati s nesvjesnim, te otud s artikulacijom i razvojem nesvjesne želje – Lacanovim subjektom želje ili subjektom koji želi – dok je subjekt afekta ili ‘emotivni’ subjekt subjekt *jouissance*, ili ‘subjekt koji uživa’ ... gdje god ima

afekta, ima i *jouissance*” (Fink, 1997.: 212). Stoga identifikaciju valja shvatiti kao nešto što djeluje u obama tim zasebnim ali međusobno prožimajućim područjima: diskurzivnoj strukturaciji/prikazivanju i *jouissance*.

Logika užitka

Problematika užitka pomaže nam da konkretno odgovorimo o čemu je riječ u sociopolitičkoj identifikaciji i formiranju identiteta, jer upućuje na to da je temelj pojedinih identifikacija djelomice ukorijenjen u tjelesnoj *jouissance*. U tim područjima, prema lacanovskoj teoriji, nije posrijedi samo simbolička koherencija i diskurzivno zatvaranje, nego i *užitak*, *jouissance* koji potiče ljudsku želju. Taj je prijelaz s razmatranja simboličkog aspekta identifikacije na analizu želje i *jouissance* očit, primjerice, u Lacanovu neobjavljenom seminaru o *Identifikaciji* iz 1961.-1962. Seminar započinje razmatranjem “označitelja i njegovih učinaka”: “Iz procesâ ovog jezika označitelja, samo odavde, može započeti fundamentalno i radikalno istraživanje o tome kako se konstituirala identifikacija” (seminar od 29. studenoga 1961. godine). Ta se razina označavanja postupno povezuje s logikom želje: “mora se provesti identifikacija s nečime što je objekt želje” (seminar od 24. siječnja 1962. godine). Želju je, međutim, moguće ispravno razumjeti samo lacanovskom logikom užitka. Da bi se rasvijetlila ta povezanost, nužno je napraviti razliku između različitih tipova *jouissance* koji su prisutni u Lacanovim radovima. Pojava želje ponajprije je povezana s procesom simboličke kastracije: želja pretpostavlja žrtvovanje predsimboličke *jouissance qua* potpunosti, koja je zabranjena po ulasku u socijalni svijet jezičnog prikazivanja. Samo žrtvovanjem svojega predsimboličkog užitka socijalni subjekt može razviti svoju želju (uključujući i želju za identifikacijom s pojedinim političkim projektima, ideologijama i diskursima).

Činjenica, međutim, da se taj užitek izrezuje tijekom procesa socijalizacije ne znači da prestaje utjecati na politiku subjektivnosti i identifikaciju. Upravo suprotno. Ponajprije, imaginarno obećanje ponovnog dobivanja našega izgubljenog/nemogućeg užitka pruža fantazijsku potporu mnogim našim političkim projektima i izborima.² No to nije sve. Osim obećanja fantazije, ono što pothranjuje želju, ono što pobuđuje naše akte identifikacije, barem su još dvije dimenzije: naša sposobnost da proživljavamo granična iskustva povezana s tjelesnom *jouissance*, te činjenica da sama želja povlači za sobom svojevrsnu *jouissance* – užitek koji prelazi samo očekivanje fantazmatske potpunosti. U seminaru o *Identifikaciji* Lacan će, primjerice, tvrditi da subjekt može na trenutak iskusiti nešto slično postizanju svoje identifikacije: “u tom se jedinstvenom trenutku podudaraju zahtjev i želja, a upravo to

² To dodatno razrađujem u: Stavrakakis, 1999., osobito u pogl. 3.

egu pruža tu bujicu identifikacijskog veselja iz kojeg izvire *jouissance*” (seminar od 2. svibnja 1962. godine). Kolikogod dojmpljiva, ta je *jouissance* još uvijek djelomična: “‘To nije to’ – upravo je to usklik po kojemu se stečena *jouissance* razlikuje od očekivane *jouissance*” (Lacan, 1998.: 111); njezina trenutačnost, koja ne može potpuno zadovoljiti želju, potiče nezadovoljstvo. Ona u subjektivnu ekonomiju ponovno unosi nedostatak, nedostatak neke druge *jouissance*, žrtvovane *jouissance qua* potpunosti, te tako reproducira fantazmatsko obećanje svoga ponovnog zadobivanja, srž ljudske želje.

U tom smislu želja – i društveni život kakav poznajemo – pretpostavlja nemogućnost potpunog zadobivanja naše izgubljene *jouissance*; njezina privlačnost istodobno ovisi o mogućnosti djelomične *jouissance* (koja se susreće u trenutačnim graničnim iskustvima i u samoj želji). Taj se paradoks izražava i u osobitoj strukturi fantazije. Pritom je nužno shvatiti da fantazija pothranjuje želju tako što izvodi delikatan čin balansiranja. To je vrlo dobro istaknuo Slavoj Žižek. S jedne strane, fantazija obećava skladno rješavanje socijalnog antagonizma, pokrivanje nedostatka. Samo se tako može konstituirati kao poželjan objekt identifikacije. S druge strane, tu blaženu dimenziju fantazije “podupire uznemirujuća paranoična fantazija koja nam kaže zašto su stvari krenule po zlu (zašto nismo osvojili djevojku, zašto je društvo antagonistično)” (Žižek, 1998.: 210). Ta druga – opscena – dimenzija, koja “konstruira scenu u kojoj se *jouissance* koje smo lišeni koncentriira u Drugome koji nam ju je ukrao” (Žižek, 1998.: 209) pridonosi perpetuiranju ljudske želje i reproduciranju centralnosti identifikacije. Time što se fokusira na “krađu užitka”, izražavajući ideju da nam je netko drugi – Židov, primjerice, ili neki nacionalni Drugi – ukrao užitak, pobjeđuje na objema frontama. Zadržava nam vjeru u postojanje i mogućnost ponovnog zadobivanja izgubljenog užitka – vjeru koju povećava djelomični užitak koji dobivamo iz iskustva – no njegovu potpunu realizaciju projicira u budućnost, kad ga uspijemo vratiti od Drugoga koji nam ga je ukrao. Tako se užitak drži na “zdravoj” distanciji, ni predaleko ni preblizu; dovoljno blizu da potvrdi privlačnost objekta identifikacije, no dovoljno daleko da nam ne dopusti da se bavimo mišlju o potpunom zadovoljenju kao neposrednoj mogućnosti, nečemu što bi ubilo želju i dovelo u opasnost identifikaciju. U tom činu balansiranja, unatoč tomu, postoji važan nusproizvod: isključivanje/demonizacija određene društvene skupine.³

Sada je moguće shvatiti važnost lacanovske teorije u širenju dosega freudovske ideje identifikacije i u obogaćivanju diskursno-teorijskoga pristupa formiranju identiteta i identifikaciji. Najprije, razrađujući svoju složenu problematiku *jouissance*, Lacan upućuje na važnu povezanost između ljubavi i mržnje, libida i nagona za smrću, u objašnjavanju složenosti identifikacije: “razumjeti pojam *jouissance* kod Lacana kao jedinstven pojam znači ra-

³ Vidi: Stavrakakis, 1999.

zumjeti da se on istodobno tiče i libida i nagona za smrću, libida i agresije, ne kao dviju antagonističkih sila koje su jedna drugoj izvanjske, nego kao čvora koji tvori unutrašnji rascjep” (Miller, 1992.: 25-26). To se, kako smo vidjeli, izražava i u graničnim iskustvima (djelomične) *jouissance* – koja sjedinjuje zadovoljstvo i nezadovoljstvo – kao i u paradoksalnoj (dvojnjoj) strukturi fantazije – fantazmatske, imaginizirane *jouissance* koja može funkcionirati kao objekt želje samo ako se postulira njezin nedostatak/krađa, pa stoga uzrokuje mržnju prema Drugome.

Potom, smještajući temelj *jouissance* izvan prikazivanja, u ono realno tijelo, Lacan se distancirao od površne interpretacije njegovih radova koja složenost njegova nauka svodi na puki moment u prijelazu sa strukturalizma na semiotički poststrukturalizam. Svojom složenom teorijom *la substance jouissante* (Lacan, 1998.: 23), Lacan “u svoje mišljenje postavlja realnost tijela i sprečava svako puko ‘intelektualističko’ tumačenje njegova djela” – teoretičari bi diskursa možda trebali artikulirati sličnu strategiju u odgovoru na banalne kritike navodnog idealizma teorije diskursa. To ne znači, međutim, da somatsko stječe karakter pozitivne biti koja ponovno uvodi neku vrstu biologističkog esencijalizma. Lacan se štiti od takvog razvoja događaja upozoravajući na našu nesposobnost ovladavanja realnim (bilo u svojim spoznajnim konstrukcijama, bilo u svojoj praksi i djelovanju): “Neodređena potreba somatskoga isto je toliko bitna za Lacana koliko i za Freuda, prema Lacan, time što ga premješta u područje realnoga, inzistira na njegovoj nepopravljivoj misterioznosti i naglašava udaljenost između psihoanalitičke teorije nagona i specifičnog predmeta biologije” (Boothby, 1991.: 223). U skladu s Freudovim temeljnim razlikovanjem (biološkog) instinkta i nagona, Lacan će istaknuti odnos između *jouissance* i označitelja, simboličkoga i realnoga, jezika i afekta. Sve su to zasebna, ali ne i izolirana carstva. Afektivno i *jouissance* valja shvatiti tako kao da ih premješta i usmjerava simbolički poredak, poredak prikazivanja, kojega pak poremećuju i izobličavaju njihov pritisak, postojanost nagona i nesvodivost užitka. U nekima od svojih najzagonetnijih momenata Lacan će ići tako daleko da proglasi “uniju između imaginarnoga tijela i riječi” (Boothby, 1991.: 228), ističući da je “označitelj smješten na razini supstancije uživanja”, pri čemu je i uzrok i granica *jouissance* (Lacan, 1998.: 24).⁴ Kako god bilo, Lacanov teorijski put postaje jasnijim kad se ispita u svom dijakroničkom razvitku. Svemu se isprva pristupa preko strukturalističkog/poststrukturalističkog naglaska na simbolički registar. Potom se dodaje realna dimenzija, dimenzija *jouissance*. U konačnoj, doduše, zagonetnoj i nepotpunoj, sintezi, obje se dimenzije istražuju u svojoj bitnoj povezanosti.

S psihoanalitičkog je stajališta, dakle – da bi se identifikacija koherentno i učinkovito objasnila – pozornost nužno preusmjeriti s formalne na supstan-

⁴ Taj je bliski odnos i u pozadini Lacanova neologizma *enjoy-meant* (*joui-sens*).

cijalnu/afektivnu dimenziju, s diskursa na užitak, s površne na dublju koncepciju politike subjektivnosti. Lacan nam nudi mogućnost da to učinimo tako da obogatimo teoriju diskursa, a da se ne vratimo na stajalište nekakvoga zastarjelog esencijalizma, tako da u istu teorijsku/analitičku logiku uklopimo i diskurs i *jouissance*, i želju i agresivnost. Teoriju diskursa ne bi trebalo smatrati stranom ili antitetičnom toj problematici. Moguće je da je u nekima od svojih prvotnih formulacija teorija diskursa naglašavala “kontingenciju i diskurs na štetu *jouissance*” (Lane, 1996.: 112), no to se, izgleda, mijenja, a svrha je ovoga teksta da pruži dodatan poticaj toj promjeni.⁵ U svojim novijim radovima, primjerice, Chantal Mouffe naglašava da “strasti i afekti” imaju presudnu ulogu u osiguravanju privrženosti određenim političkim projektima (Mouffe, 2000.: 95). Ona očito smatra “strast” – što znači, strasti “koje izazivaju kolektivne oblike identifikacije” – jednom od pogonskih sila političkog djelovanja (Mouffe, 2001.: 11). Istodobno ističe da se “uzajamnost i neprijateljstvo ne mogu razdvojiti, te moramo shvatiti da će društveni poredak uvijek ugrožavati nasilje” (Mouffe, 2000.: 131).

Primjer: nacionalna identifikacija

Koje su posljedice toga teorijskog i pojmovnog preusmjerivanja teorije diskursa za konkretnu političku analizu? Jedan će primjer pomoći rasvijetliti o čemu je ovdje riječ i koje su mu prednosti u smislu širenja opsega političkog istraživanja. Ispitajmo nacionalni identitet. Nema, dakako, sumnje da su nacije diskurzivni konstrukti s određenim povijesnim uvjetima mogućnosti. Koliko je to, međutim, dostatno objašnjenje pervazivnosti nacionalne identifikacije? Riječima Benedicta Andersona, “pitanje je koliko društvena promjena ili transformirana svijest, same po sebi, pridonose objašnjenju *privrženosti* koju narodi osjećaju prema proizvodima svoje mašte (ili) ... zašto su ljudi spremni umrijeti za te proizvode” (Anderson, 1991.: 141). Upravo ovdje valja uočiti i činjenicu da potporu nacionalnoj identifikaciji daju afektivne veze, koje objašnjavaju njezinu postojanost i hegemonski uspjeh. Čini se da je Freudov Eros, koji ima ključnu ulogu u konstrukciji svakog kolektiviteta, presudan u razumijevanju nacionalizma: “korisno je prisjetiti se da nacije inspiriraju ljubav, i to često izrazito samopožrtvovnu ljubav” (Anderson, 1991.: 141). Nema sumnje da se nacionalizmi stvaraju u složenim društvenim i političkim procesima, no ti se procesi “temelje na aktivaciji društvenih i kulturnih odnosa i emocionalnih veza” (Jenkins i Sofos, 1996.: 11; Billig, 1995.: 18). Drugim riječima, da bi se pojavio nacionalni identitet, mobilizacija simboličkih resursa treba biti popraćena afektivnim ulaganjem utemeljenim u tijelu: “Pozivanje na osjećaje, stavove i lojalnost naglašava samu visceralnu dimenziju identiteta. Nacionalizam djeluje kroz srca, živce i

⁵ U tom pogledu, vidi: Glynos i Stavrakakis, 2003.

utrobu ljudi. On je izraz kulture kroz tijelo” (Jusdanis, 2001.: 31). Snaga nacionalnog identiteta – zapravo, svakog identiteta – ne može se u cjelini pripisati strukturnom položaju nacije kao čvorišne točke (ili drugih označitelja i diskurzivnih elemenata). Diskurzivna je dimenzija svakako važna u strukturiranju nacionalne želje – što je uvjerljivo pokazano u pojedinim lacanovskim analizama nacionalizma (Easthope, 1999.) – no nije dostatna. Postoji i mnogo “supstancijalnija” – iako ne esencijalistička – dimenzija koju valja uzeti u obzir: “Element koji drži na okupu određenu zajednicu ne može se svesti na točku simboličke identifikacije: veza koja povezuje njezine pripadnike uvijek implicira zajednički odnos prema ... inkarniranom Užitku”, užitku strukturiranom u fantazijama i izravno povezanom s mržnjom prema Drugima (Žižek, 1993.: 201). Riječima Marka Brachera, “temelj osjećaja identiteta neke grupe ... može se reći, jest u jedinstvenom načinu na koji ta grupa nalazi užitek, u jedinstvenoj kombinaciji određenih parcijalnih nagona koji, kao jedinstvena smjesa začina, igrama libida i agresije svake grupe daje jedinstvenu posebnost” (Bracher, 1996.: 5).

No kako zapravo možemo prepoznati prisutnost tog aspekta užitka? Žižekov je odgovor da “sve što možemo učiniti jest da nabrojimo isprekidane fragmente načina na koji naša zajednica organizira svoje svetkovine, svoje rituale parenja, svoje ceremonije inicijacije, ukratko, sve detaljnosti kojima se otkriva jedinstveni način na koji neka zajednica organizira svoj užitek” (Žižek, 1993.: 201). U svakom slučaju, simbolički aspekt nacionalne identifikacije nije dostatan: “Nacija postoji samo dotle dok se njezin specifični (djelomični) užitek i dalje materijalizira u skupu društvenih običaja i prenosi nacionalnim mitovima koji strukturiraju te običaje” (Žižek, 1993.: 202). Kako je poznato, Žižekova analiza brojna pitanja ostavlja bez odgovora, osobito ona koja se tiču točnih dodirnih točaka između diskurzivnoga i užitka (Easthope, 1999.: 221). Ističe, međutim, dimenziju koja je bitna u objašnjavanju trajnosti (nacionalne) identifikacije. Skreće nam pozornost na činjenicu da mehanizam koji je najučinkovitiji u strukturiranju subjektivnosti u odnosu na diskurs ne mora biti isključivo ili ponajprije diskurzivan, nego povezan s *ekstimativnim* realnim užitka: “Lacanovska teorija, za razliku od poststrukturalističke teorije, postulira da jezično značenje ne funkcionira samo u logici sustava razlika koje strukturiraju simboličko, nego i u odnosu na učinke realnoga” (Alcorn, 1996.: 83). Stoga se, suprotno onome što impliciraju neke postmoderne teorije “višestrukih” ili “fluidnih” identiteta, “nacionalni identitet ne može zamijeniti kao lanjska odjeća”: “Možda postmoderni potrošač može kupiti zbudujući raspon identitetskih stilova. Komercijalne su strukture u zapadnome svijetu svakako spremne kako bi ekonomski neopterećeni mogli mijenjati stilove ... Sutra je moguće jesti kinesku, a prekositursku hranu ... No biti Kinez ili Turčin nisu komercijalno dostupne opcije” (Billig, 1995.: 139). Štoviše, zbog činjenice da je užitek čvor između libida i nagona za smrću, da je po definiciji prekomjeran – da ga je

ili premalo ili previše – svaka će identifikacija zasigurno proizvesti svojega opscenog Drugog; otud i fantazije o posebnom užitku Drugoga: “iznimna seksualna potentnost i apetit crnaca, ... poseban odnos Židova ili Japanaca prema novcu i radu” (Žižek, 1993.: 206). Drugoga se mrzi zato što se fantazira da nam krade izgubljeni užitak. Time se objašnjava uvijek prisutni potencijal za nasilje, agresivnost i mržnju, koji obilježava nacionalnu identifikaciju: Nacionalizam je “i Pandorina kutija i Hefestov čekić, sposoban za oslobađanje zla i kaosa, pri čemu istodobno stvara nove oblike društvenog života”. On može inspirirati ljude da traže pravdu, autonomiju ili druge uzvišene ideale, no može ih i “potaknuti na nasilno ubijanje” (Jusdanis, 2001.: 13).

Strategije kontrole: politika potiskivanja

Ako je, međutim, dimenzija afekta i užitka tako presudna u kolektivnoj identifikaciji, zašto je kod brojnih socijalnih teoretičara, političkih analitičara i modernih političara prošla nezapaženo? Filozofija prosvjetiteljstva i politička teorija – kao i sama politika – umnogome smatraju da imaju ulogu da strogo razlikuju diskurzivnu/simboličku dimenziju identifikacije i njezin afektivni/opsceni temelj. U doba razuma i racionalne administracije nije bilo mjesta za “iracionalne” sile i libidinalne veze; cilj je bio ili kontrolirati ili, još bolje, ukloniti strast, afekte i entuzijazam, iscrpiti tjelesnu *jouissance* iz političke prakse i političke teorije. U svom pokušaju da politiku utemelji na razumu i prirodi, prosvjetiteljstvo je “navedeno na iznošenje optimističkog shvaćanja ljudske društvenosti, smatrajući nasilje arhaičnom pojavom koja zapravo ne pripada ljudskoj prirodi” (Mouffe, 2000.: 130). Strast i entuzijazam smatrali su se i opasnim patološkim okolnostima koje će se iskorijeniti napretkom ljudske civilizacije (Ruby, 1996.). Elementi tog stajališta još se uvijek prešutno prihvaćaju u nekim tradicijama demokratske teorije (uključujući i neke agregativne i deliberativne modele), pa čak i u nekim verzijama postmodernizma (Mouffe, 2000.).

S tom su strategijom, međutim, povezana barem dva velika problema. Prvo, vrlo je teško održati strogu odvojenost afekta i razuma, rastaviti simbolički aspekt diskurzivne organizacije i identifikacije od libidinalnog ulaganja i užitka. Vratimo se nakratko primjeru nacionalne identifikacije. Svakome tko izučava nacionalizam jasno je da su ovdje presudne obje dimenzije. Pa ipak je literatura o nacionalizmu prepuna pokušaja da se razlikuje *benigni*, ravnodušniji oblik nacionalizma (koji se najčešće naziva “patriotizmom”) od *malignog* nacionalizma mržnje i afektivne katekse. Otud i istaknute dihotomije između građanskog i etničkog, političkog i kulturnog, zapadnog i istočnog, benevolentnog i malevolentnog nacionalizma. Sve su te moralističke dihotomije mnogobrojni pokušaji egzorcizma opscene dimenzije nacionalne identifikacije. Mnogi racionalisti, liberali i kozmopoliti taj aspekt nacionalne identifikacije smatraju anatemom, “puritanskom, nelibe-

ralnom i vulgarnom” (Jusdanis, 2001.: 28). Prema tim političarima i znanstvenicima “nacionalizam se može vidjeti gotovo svugdje osim ovdje” (Billig, 1995.: 15); njihov je moto “Naš patriotizam – Njihov nacionalizam” (Billig, 1995.: 55).

To stajalište očito zanemaruje činjenicu da se “benevolentni nacionalizam često pretvara u ružni hipernacionalizam”. Kako tvrde Jenkins i Sofos, pogrešno je “nacionalizam promatrati u smislu jednostavnih dihotomija – ‘dobro’ i ‘loše’, ‘otvoreno’ i ‘zatvoreno’, ‘lijevo’ i ‘desno’, ‘francusko’ i ‘njemačko’. Stvarnost je mnogo nijansiranija i složenija, i u praksi ta dva ‘modela’ nisu uzajamno nekompatibilna” (Jenkins i Sofos, 1996.: 15). Suprotstavljajući kulturnih i političkih nacija, građanskog i etničkog nacionalizma, temelji se, izgleda, na idealizaciji povijesti Francuske, Engleske i Sjedinjenih Država, za koju se smatra da ostvaruje principe prosvjetiteljstva (Jusdanis, 2001.: 136; Smith, 1995.: 16). Ta idealizacija pretpostavlja poricanje činjenice da, u konačnoj analizi, “svaki nacionalizam poprima kulturnu dimenziju” (Jusdanis, 2001.: 162). Riječima Anthonyja Smitha, “svaki nacionalizam sadržava građanske i etničke elemente u različitom stupnju i različitim oblicima” (Smith, 1991.: 13), onoliko koliko, u praksi, teritorijalne nacije moraju biti i kulturne zajednice (Smith, 1986.: 136, 149), zajednice koje na svoj osebujan način strukturiraju vlastite oblike užitka. Mogućnost “čisto građanske (ne-kulturne) koncepcije nacionalizma – da se nacionalna država može temeljiti na određenoj ideji, da se može održati u čisto političkom smislu, da se može očuvati svojim ustavnim dokumentima i demokratskim institucijama” (Jusdanis, 2001.: 10) – mora se dovesti u pitanje jednostavno zbog toga što se ne može konstruirati nikakav identitet koji bi imao trajnost kakva je svojstvena nacionalizmu, a da efektivno nema nikakve veze s libidinalnim ulaganjem i *jouissance*. Kako kaže Chantal Mouffe, “da bi se shvatio nacionalizam, potrebno je razumjeti ulogu ‘strasti’ u stvaranju kolektivnih identiteta” (Mouffe, 2001.: 11). To, međutim, ne znači da je nemoguće konstruirati političke projekte s minimalnim afektivnim sadržajem; to jednostavno znači da takvi projekti ne će moći mobilizirati široku potporu javnosti i tvoriti temelj pervazivnih identifikacija (kao što je slučaj s nacionalnom identifikacijom).

Postoji, međutim, još jedna – druga – znatna poteškoća koja je povezana s tom strategijom. Kad politika ili teorija uspijeva konstruirati političke projekte koji su gotovo lišeni afektivnog “sadržaja”, pojavljuje se novi problem. Potiskivanje označitelja katektiranih s libidinalnom i afektivnom vrijednošću ne potiskuje sami afekt. Kod Freuda se potiskivanje ne tiče izravno afekata, nego samo ideja (označitelja): afekti se, međutim, premještaju i transformiraju kao posljedica potiskivanja. Potiskivanje “se zbiva povlačenjem afekta (kvantuma energije) iz psihičkog prikaza (nekog) događaja, čime se sam događaj transformira u nesvjesni trag u sjećanju, dok se afekt premješta na drugi prikaz” (Nobus, 2000.: 23). U potiskivanju se, drugim riječima, afekt i

misao odvajaju jedno od drugoga. Dok je, međutim, prikaz usmjeren na ne-svjesno, afekt ostaje i vezuje se uz drugi nadomjesni prikaz. Nije teško uvidjeti političko značenje te logike. Ona implicira da što više potiskujemo afektivnu dimenziju političke subjektivnosti i identifikacije, označitelje povezane ili prožete političkom strašću u okviru određene sociopolitičke konfiguracije, to će više ta dimenzija tražiti izraz kroz nadomjesne političke formacije (“socijalne simptome”).

Odličan primjer te igre nudi analiza uspona desničarskog populizma koju je provela C. Mouffe, jednog od eksplozivnih političkih fenomena koji je naveo teoriju diskursa da proširi domet svojih analitičkih sredstava. Prema C. Mouffe, sve veća privlačnost desničarskih populističkih stranaka u zemljama kao što je Austrija ne može se shvatiti ako se ne istraži povezanost sa sadašnjom depolitizacijom politike koju zagovaraju centristički politički projekti (politika trećega puta itd.). Stavljajući naglasak na neutralnu “politiku bez protivnika”, na depolitiziranu administraciju onoga što prihvaćaju kao neizbježne – gotovo prirodne – sile i trendove – kao što je globalizacija – teoretičari i političari trećega puta umanjuju značenje “primarne realnosti borbe u socijalnom životu” (Mouffe, 1998.: 13). To ima znatnih učinaka na političku identifikaciju: “Glavne suvremene političke strasti ne mogu naći oduška ... budući da nema nikakve rasprave u kojoj bi se mogli ponuditi različiti oblici identifikacije oko kojih bi se ljudi mogli mobilizirati. Stoga svjedočimo porastu drugih oblika kolektivne identifikacije” (Mouffe, 1999.). U tom se smislu u korijenu pojave neopopulističkih stranaka nalazi odbijanje da se političko prizna u njegovoj antagonističkoj dimenziji te “popratna nesposobnost shvaćanja središnje uloge strasti u konstituiranju kolektivnih identiteta” (Mouffe, 2002.: 2).

Desničarske su populističke stranke vrlo često jedine koje pokušavaju mobilizirati strasti i konstruirati kolektivne oblike identifikacije: “Nasuprot svima onima koji vjeruju da se politika može svesti na individualnu motivaciju i da je pokreće slijeđenje sebičnih interesa, one su itekako svjesne da se politika uvijek sastoji u stvaranju Nas nasuprot Njih, te da implicira stvaranje kolektivnih identiteta. Otud snažna privlačnost njihova diskursa, zato što pruža kolektivne oblike identifikacije oko ‘naroda’” (Mouffe, 2002.: 8). Taj je pristup uspješno primijenjen na slučaj Flandrije (De Vos, 2002.). Upravo, međutim, slučaj Le Pena u Francuskoj pruža do sada najbolji primjer i u pogledu na sadržaj i u pogledu na stil njegova političkog diskursa. Le Penov je diskurs posve obilježen “strašću, konfliktom, dosjetljivošću, šaljivošću, pretjerivanjem, spremnošću na imenovanje neprijatelja (ili više neprijatelja, u njegovu slučaju), te mješavinom književnih citata i čiste vulgarnosti, prizemnosti i akcije. U usporedbi s time političari lijevoga centra i desnoga centra izgledaju oprezni i ukočeni, lišeni istinskih osjećaja, kreature njihovih vlastitih mašina” (Budgen, 2002.: 45). Nesposobnost i političke klase i političkih analitičara da predvide ili shvate Le Penov uspjeh na francuskim pred-

sjedničkim izborima 2002. godine može se slobodno pripisati njihovu neuvažavanju afektivne dimenzije, potiskivanja označiteljâ političke strasti, te nesposobnosti da shvate da to potiskivanje može dovesti samo do premještanja afektivne energije i “povratka potisnutoga” u novome (patološkom) obliku ispunjenom opscenim užitkom i agresivnošću.

Strasti identifikacije II: konstruiranje europskog identiteta

Od političke prakse ...

Argument koji bih želio iznijeti u drugome dijelu ovoga teksta jest da političke i znanstvene rasprave o “europskom identitetu” i europeizaciji često reproduciraju prethodno istaknute problematične strategije potiskivanja i neuvažavanja. Najprije, one naizgled stvaraju bitnu identifikaciju europskih naroda s Europom, ali zanemaruju presudnu ulogu afekta i strasti u tom procesu. Potom, potiskujući tu često opscenu dimenziju identifikacije, usredotočujući se isključivo na institucionalna uređenja i simboličke ideale, potiču izražavanje strastvene privrženosti nizom različitih antieuropskih diskursa; u tom smislu, ne samo da su neučinkovite, nego čak i štete izgledima konstruiranja snažne europske identifikacije. U nastavku ću razmotriti političke dokumente, znanstvene tekstove i – pred kraj teksta – novinske članke – tri vrlo različita diskurzivna oblika, jednostavno kao površine za upisivanje diskursa. Tretiranje znanstvenoga diskursa kao privilegiranog – više ili manje pozdanoga – diskurzivnog izvora zamaglilo bi – često nesvjesno – “suočesništvo” konvencionalne (europske) politike i sveučilišta, dvaju diskurzivnih područja koja se, tipično modernistički, uzajamno upleću u formulaciju i reprodukciju određenog stajališta *vis-à-vis* europskog identiteta. Što se tiče skupa novinskih članaka koji će se razmotriti u zaključnom dijelu naše rasprave, oni zaslužuju našu pozornost zato što tvore površinu za diskurzivno upisivanje afektivne dimenzije koja je umnogome isključena ili joj se umanjuje važnost u konvencionalnim političkim i znanstvenim raspravama.

Istražimo najprije kako se “europski identitet” promiče i konceptualizira u europskoj političkoj praksi i teorijskoj analizi. Ne može se poreći da se zaokupljenost “europskim identitetom” pojavljuje kao primarna strategija za poticanje odozgo potpore javnosti projektu europskih integracija i ujedinjavanja. U fazi – početkom sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća – kad se EEZ suočavao s tmurnim ekonomskim izgledima u okolnostima velike međunarodne krize (Strath, 2000b.: 401), te s obzirom na “izraziti nedostatak iskrene potpore običnih Zapadnih Europljana” (Wintle, 1996.: 10), europske su institucije u pitanju identiteta vidjele novi recept za povećanje potpore javnosti i socijalne legitimnosti, za stvaranje osjećaja zajedničke pripadnosti i identifikaciju s europskim institucijama i programom europeizacije na svim razinama.

Temeljna deklaracija “O europskom identitetu”, koja je donesena na samitu u Kopenhagenu 1973. godine, bila je prva konkretna diskurzivna kristalizacija te strategije. Taj je dokument nemoguće detaljno analizirati u okvirima ovoga teksta. Možemo se, međutim, usredotočiti na jedan bitan aspekt. Način na koji se u tom dokumentu razmišlja i raspravlja o “europskome identitetu” očito se oslanja na suhu, institucionalnu, simboličku koncepciju identiteta. Koji su, prema tome dokumentu, “fundamentalni” ili “bitni” elementi europskoga identiteta? Oni se kreću u rasponu od vladavine prava, socijalne pravde i poštovanja ljudskih prava, sve do zajedničkog tržišta, carinske unije i svih drugih “zajedničkih politika i mašinerije za suradnju” (Commission, 1974.: 492). Osim tih konkretnih, no poprilično nemaštovitih navoda, dokument je prepun velikih riječi i dosadnih fraza o “zajedničkoj europskoj civilizaciji”, jamstvima napretka i međunarodnog ekvilibrija, te promicanju “najdubljih težnji (europskih) naroda” (Commission, 1974.: 492–493). Čak i kad se prihvaća da identitet pretpostavlja utvrđivanje razlike između Europe i drugih zemalja i dijelova svijeta (vidi osobito: Commission, 1974.: 496), to se izražava naivno pacifističkim, neutralnim, čak i nestvarnim jezikom: “Ujedinjavanje Europe nije usmjereno ni protiv koga, a nije ni potaknuto željom za moći. Naprotiv, Devetorica su uvjereni da će njihova unija biti od koristi cijeloj međunarodnoj zajednici, budući da će tvoriti element ekvilibrija i temelj suradnje sa svim zemljama, bez obzira na njihovu veličinu, kulturu ili društveni sustav” (Commission, 1974.: 494).

Od Kopenhagena identitet se pojavljuje u nizu različitih službenih dokumenata i deklaracija – uključujući i “Svečanu deklaraciju Europske Unije” (1983.), “Jedinstveni europski akt” (1987.), sve do Ugovora iz Maastrichta, gdje je europskome identitetu dana važna uloga u vanjskim odnosima Unije, ali se smatra ograničenim od strane nacionalnih identiteta država članica. U tom je razdoblju donesen i niz različitih praktičnijih izvješća: godine 1975. Tindemansovo izvješće upućuje na važnost stvaranja europskog identiteta; 1985. godine Adoninova izvješća iznose ideju uvođenja zajedničkih simbola kako bi se ojačao identitet EEZ-a – otud uvođenje standardizirane putovnice, službene europske zastave itd.; 1993. godine De Clerqovo izvješće raspravlja o važnosti učinkovitog komuniciranja Europe s njezinim građanima (Pantel, 1999.: 53; Strath, 2000a.; Strath, 2000b.). Danas se, dakako, kao najvažniji događaj u tom trendu ujedinjavanja može izdvojiti euro. Istodobno se poduzimaju kontinuirani napori da se europski identitet promiče kroz obrazovanje, uvođenjem niza različitih programa studentske razmjene i drugih obrazovnih programa (kao što su *Erasmus*, *Leonardo*, *Socrates*, *Tempus*).

Sve su te politike i mjere imale znatnih učinaka. Nisu, međutim, uspjele probuditi identifikaciju građana s Europskom Unijom i europskim identitetom. Kako objasniti taj očit neuspjeh? Brojni autori zapažaju da su svi ti procesi i deklaracije, bez obzira na to jesu li se temeljili na pragmatičnim intere-

sima ili istinskom euroentuzijazmu, umnogome bili “umjetni i površni” (Wintle, 1996.: 10), da se svode na velike riječi i suhoparne institucionalne fraze: “Stoga prevladava dojam da politika promicanja europskog identiteta nije ništa više od pokušaja širenja povoljnije slike Europe, bez ikakva sadržaja koji bi je podupirao” (De Witte, 1987.). S našeg se stajališta taj nedostatak sadržaja može očito povezati s libidinalnom/afektivnom dimenzijom identifikacije. Kad nje nema, identifikacije ne mogu steći nikakvo značenje ili duboku hegemoniku privlačnost. U tom se smislu može reći da je problem u činjenici što se naglasak očito i isključivo stavlja na poticanje “identifikacije s EU-om kao političkim (i ekonomskim) entitetom” (Billig, 1995.: 125). Na sreću ili na žalost, međutim – kako kaže Delors – “ne zaljubljujete se u zajedničko tržište; potrebno vam je nešto drugo” (Delors u: Bideleux, 2001.: 25). Stoga se također “čini nevjerojatnim da će europski identitet, s EU-om kao njegovim političkim temeljem, dovesti do onih vrsta strasti i lojalnosti kakve ljudi osjećaju prema svojim nacijama” (Billig, 1995.: 121). Štoviše, izgledi će Europe biti tmurni ostane li ona “krparija, znanstvena ‘kultura’ bez pamćenja, koju održava samo politička volja i ekonomski interes” (Smith, 1999.: 245).

... do znanstvene analize

Prijeđimo sada na istraživanje načina na koji je znanstvena analiza obrađivala probleme europskoga identiteta. Suočeni s normativnim/ormalnim/institucionalnim pokušajima europskih institucija da, uglavnom odozgo, potaknu snažnu identifikaciju građana s Europom, kao i njihovim slabim rezultatima, većina je znanstvenika bila ponukana na priznanje postojanja dviju presudnih dimenzija formiranja identiteta – proceduralne i supstancijalne, *površinske* i *dublje*. Sve se više prihvaća činjenica da “Europljani ne priznaju EU kao prikladnu sferu politike, kao što takvom priznaju nacionalnu državu”, da Europskoj Uniji nedostaje “razina afektivne privrženosti i identifikacije”, premda to nužno ne znači da je ne priznaju kao mogući okvir politike uz bok nacionalne sfere (Banchoff i Smith, 1999.: 1-2). Postoje, općenito govoreći, tri odgovora na priznanje tog rascjepa:

1. Moguće je prihvatiti moralističko stajalište i pokušati ukloniti tamniju stranu u korist svjetlije. Velik broj istraživanja o europskome identitetu temelji se na strogom razlikovanju pozitivnoga (*benignog*) i negativnoga, isključujućeg (*malignog*) oblika identifikacije, što znači da je moguće kultivirati prvi, a ukloniti potonji. Delanty, primjerice, kritizira “umnogome nerefleksivnu ideju Europe utemeljenu na samoidentitetu ostvarenom negacijom i isključivanjem” – predlažući njezinu zamjenu “idejom koja se temelji na autonomiji i participaciji” (Delanty, 1995.: 15). Taj se zahtjev temelji na strogom razlikovanju *pozitivne* i *negativne* različitosti: u prvom slučaju, identitet se temelji na pozitivnom priznanju drugosti (što dovodi do solidar-

nosti), a u drugome na negaciji različitosti (što dovodi do isključivanja) (Delanty, 1995.: 5). To je stajalište utjecalo i na ono što je poznato kao post-nacionalizam. Kako kaže Shaw: “Postnacionalizam se može shvatiti kao ... pokušaj obnavljanja i promišljanja nekih središnjih vrijednosti nacionalizma kao vrijednosti koje daju značenje određenoj zajednici sa zajedničkim običajima i institucijama, *bez nužnog institucionalnog tereta ili ideološkog opterećenja moderne (nacionalne) države ili negativnog smisla nacionalizma kao isključivanja*” (Shaw, 2001.: 74; istaknuo autor). Kako smo vidjeli, to je nemoguća strategija koja, zbog inherentnog paradoksa identifikacije, ne može dovesti ni do kakvih održivih rezultata.

2. Druga je mogućnost da se prihvati stajalište “višestrukog identiteta” ili “dvojnog identiteta”, koje nastoji očuvati te dvije dimenzije, ali ih strogo razdvaja. Ta opcija vodi više računa o nesvodivosti dviju dimenzija uključenih u identifikaciju, no ne uspijeva razumjeti njihovu usku međusobnu povezanost. Primjerice, većina teoretičara koji prihvaćaju stajalište “višestrukog identiteta”, čini se, prihvaća stanovitu kvazirelativističku verziju konstruktivizma. Identitet poimaju kao nešto što je u “stalnoj mijeni, gdje se granice stalno osporavaju i dogovaraju”: “Europski – i nacionalni – identiteti uvijek su fluidni i kontekstualni, sporni i kontingentni” (Malmborg i Strath, 2002.: 5). Prema tome stajalištu, “bitan je dio identiteta njegova višestrukost” (Wintle, 1996.: 22; Banchoff i Smith, 1999.: 7): “Pridjevi ‘europski’ i ‘nacionalni’ nisu alternative, nego se artikuliraju u priznavanju multiidentifikacije” (Malmborg i Strath, 2002.: 6). No upravo se ovdje na vidiku pojavljuju prvi problemi.

“Višestruki identitet” ili “multiidentifikacija” najčešće se temelje na modelu miroljubive koegzistencije različitih, no jednako valjanih, subjektivnih pozicija. Moguće je, dakako, imati višestruke identifikacije na različitim razinama, no to “ne znači da su te veze posve neobavezne i situacijske, kao ni da neke među njima nemaju veću moć i ne vrše snažniji utjecaj od drugih”. U ovom smo radu vidjeli kako “nacionalni identitet danas zapravo vrši snažniji i trajniji utjecaj od drugih kolektivnih kulturnih identiteta” (Smith, 1991.: 175). Nacionalizam “iziskuje javnu potporu i izmamљуje entuzijazam javnosti. U usporedbi s njime, sve se ostale vizije, sva ostala načela, čine blijedima i nejasnima” (Smith, 1991.: 176). Otud se na vidiku pojavљуje niz legitimnih pitanja: što *organizira* višestrukost? Što određuje kretanje između različitih subjektivnih pozicija? Jesu li sve sastavnice nekoga višestrukog identiteta jednako važne? Odgovor koji pruža psihoanalitička teorija jest da uvijek postoji *fantazijski scenarij* koji organizira i podupire prividnu višestrukost identiteta i određuje “pravila angažmana” između njegovih različitih razina, *mapiranje* koje daje prednost određenim oblicima užitka, određenim

libidinalno prožetim sastavnicama i čvorišnim točkama (*points de capiton*), a ne drugima koje ostaju strukturno i emocionalno periferne.⁶

Pritom je presudno još dvoje. Najprije, bez intervencije tih čvorišnih točaka subjektivna se struktura može lako dezintegrirati u psihotično stanje. To moraju vrlo ozbiljno uzeti u obzir neke “kaotične” koncepcije “višestrukog identiteta”, ponajprije zato što “totalna dezintegracija osobnog identiteta u identitetske atome (sastavnice višestrukog identiteta) ne mora biti psihološki izvediva”, te stoga “višestruki identitet” ne mora biti najprikladnije rješenje za europeizaciju nacionalnih identiteta (Wilson i Van der Dussen, 1995.: 207). To objašnjava i zašto se, kad se pojavi sukob lojalnosti, pojedinih sastavnicama ili razinama uvijek dodjeljuje veća prednost nego drugima, proces koji je dosad podupro najviše nacionalističkih identifikacija. Kako možemo pročitati u jednom novijem udžbeniku o Europi, “ljudi su oduvijek bili mnogo toga, no u epohi nacionalizma, jedan je identitet bio adut ... nacionalni je identitet imao prednost u slučajevima sukoba između lojalnosti različitim identitetima” (Wilson i Van der Dussen, 1995.: 207). Potom, argumenti o “višestrukome identitetu” često pretpostavljaju fluidnu koncepciju identiteta, koja se u konačnici temelji na stanovitom voluntarizmu. Čini se da ona, drugim riječima, pretpostavlja da je konkretni profil nekog identiteta stvar svjesnog, instrumentalnog ili čak racionalnog izbora na strani subjekta, stvar pomnog odabira sastavnica koje su zanimljive da ih se uključi. Jasno je da diskurzivna strukturacija i afektivno ulaganje postavlja precizne, premda kontingentne, granice takvim potezima.

3. Kad je posrijedi stajalište “dvojnog identiteta”, model europskoga građanina obuhvatio bi, u tom pogledu, dvije zasebne lojalnosti: lojalnost političkoj (na europskoj razini) i lojalnost etničkoj nacionalnosti (Goldmann, 2000.: 42). Svaki bi europski građanin, drugim riječima, bio *rascijepljen* između političko-državnog identiteta (u skladu s takozvanim “francuskim” modelom) i kulturnog identiteta (u skladu s takozvanim “njemačkim” modelom) (Wilson i Van der Dussen, 1995.: 208). Služim se izrazom “rascijepljen” zato što su, prema tome modelu, “identitet i politika *rastavljeni* i *refokusirani*”, te se uvodi “dualizam, s Europom kao građanskom nacionalnom državom i našim starim nacionalnim državama kao organskim narodnim nacijama” (Wilson i Van der Dussen, 1995.: 208; istaknuo autor). Taj se rascjep tiče i premisa pojedinih verzija “postnacionalizma”. I tu se dekonstruira povezanost, koju implicira nacionalizam, između kulturne integracije (etnički, supstancijalni aspekt nacionalizma) i političke integracije (formalni, proceduralni aspekt) (Curtin, u: Shaw, 2001.: 74).

⁶ To osobito vrijedi kad “višestrukost” podrazumijeva artikulaciju prividno protuslovnih elemenata.

S obzirom na našu dosadašnju raspravu, vrlo je teško zamisliti kako bi bilo moguće rastaviti politiku od identiteta, diskurs od užitka. Nadalje, čak i kad bi ih bilo moguće razdvojiti, koja bi bila “pravila angažmana” među njima? Konfliktualni se scenarij – o prelijevanju afekta/agresivnosti s nacionalne na europsku sferu – čini vjerojatnim – čak i vjerojatnijim od miroljubivog: “što je veća udaljenost između modela različitih zemalja i što je stanovništvo više emocionalno uključeno svako u svoj model, to je manje vjerojatno da se može donijeti, prihvatiti i implementirati zajednička politika na nadnacionalnoj razini” (Zetterholm, 1994.: 7). Nadalje, ako bi takva kontaminacija bila neminovna, tada postaje presudno drugo pitanje: koja bi od tih dviju dimenzija dominirala nad drugom? S obzirom na nedostatke suhe koncepcije “europskog identiteta” ili “Europe”, izgledi opet postaju pomalo sumorni. Uključen u tako neravnopravnu “bitku”, europski identitet teško da će ikada dobiti istaknutu ulogu u životu europskih građana.

Na ovom mjestu treba jasno reći da se ta analiza ne temelji ni na kakvom privilegiranju nacionalnog ili državnog identiteta *a priori*. Snažnu Europsku Uniju, dakako, možemo i trebali bismo zamišljati izvan granica tradicionalnih državnih i nacionalnih modela, no do takvog razvoja događaja nikada ne će doći, a ne može ni uspjeti, ako se ne pozabavimo afektivnom dimenzijom identifikacije bez potiskivanja. Nastave li teorija i politička analiza potiskivati ili zanemarivati tu dimenziju, “Europa” će se, dakako, razviti u različitim smjerovima, no nikada ne će postati istinski bitna identifikacija koja osvaja i srca, a ne samo džepove europskih građana. Da se poslužimo pjesničkim jezikom Georgesa Bataillea, “dovođenje u red zakazuje u svakom slučaju: formalna odanost (odanost bez ostatka) dovodi do nekonzekventnosti” (Bataille, 1991.: 161). Sadašnja istraživanja koja se služe mnoštvom drugih metodologija, čini se, podupiru naše zaključke: osjećaji nacionalnog identiteta izravno utječu na potporu Europskoj Uniji. Konkretno, “postoje jasni pokazatelji da snažan nacionalni identitet dovodi do pada potpore EU” i da su učinci nacionalne identifikacije “barem toliko značajni koliko i utilitistička objašnjenja, kao što su dohodak, obrazovanje i subjektivne ekonomske procjene” (Carey, 2002.: 397, 407). Razlog tomu, međutim, nije to što je nacionalnome identitetu *a priori* pridan tako privilegiran položaj. To je afektivno ulaganje kontingentna, povijesno određena stvarnost povezana s promjenama kolektivne identifikacije u moderni. Ono pruža mogućnost proučavanja zamršenih detalja odnosa između afekta, užitka i identiteta, ali ne isključuje unaprijed mogućnost artikuliranja alternativnih načina administriranja užitka u budućnosti.

Europsko opsceno Drugo

Još je presudnije to što potiskivanje dimenzije užitka ne samo da utječe na buduće izglede europskog ujedinjenja, nego dovodi i do niza neizravnih

rezultata od velike političke važnosti. Kako smo već pokazali, potiskivanje označitelja katektiranih s libidinalnom i afektivnom vrijednošću nikada ne dovodi do nestajanja, nego samo do premještanja fizičke energije i do “povratka potisnutoga” kroz pojavu simptomatskih formacija. Važnost te logike vidjeli smo u objašnjavanju političkih fenomena kao što je pojava desničarskog populizma u Europi. Ako su naše hipoteze točne, sličan manevar mora biti na djelu i u pogledu na rasprave o europskom identitetu i integracijama. Štoviše, čini se da zanemarivanje afektivne strane identifikacije dovodi do premještanja katektičke energije koja sada prožima antieuropske političke i ideološke diskurse. Zapravo se podiže posve zasebna razina rasprave pune naboja u kojoj se suhi europski identitet, njegova institucionalna uređenja i velike riječi smatraju agentima kastracije, koji ne samo da su ravnodušni, nego i neprijateljski nastrojeni prema strukturama užitka koje su na djelu u različitim nacionalizmima i koji su uključeni u proces standardizacije kojemu se valja oduprijeti. Ti se diskursi otpora razlikuju od standardnih eurofrazu ne samo u pogledu na njihov sadržaj, nego i u pogledu na njihov stil: oni su agresivni, visceralni i zabavni, protežući se u rasponu od opscenoga do nasilnoga, često preko grotesknoga. To je, međutim, tajna njihova uspjeha.

Ti su diskursi, zapravo, tako nesumjerljivi sa standardnim političkim i znanstvenim raspravama o Europi da su i politička klasa i istraživačka zajednica sklonije tome da ih ne uzmu u obzir. Zbog toga oni, međutim, ne će nestati; upravo suprotno. Stoga je mudrije istražiti njihov ustroj i funkcioniranje. Na raspolaganju je mnogo vrlo dobrih primjera: ponovno Le Pen, vjerski populistički diskurs u Grčkoj, i drugi. No najslikovitiji primjer nude neke verzije britanskog euroskepticizma. Osobito me zanima onaj tip euroskepticizma koji privlači milijune ljudi – euroskepticizam britanskoga popularnog tiska – koji će činiti posljednji diskurzivni rezervoar što ćemo ga analizirati u ovom tekstu. Općenito, istraživanja o tome kako se britanski mediji odnose prema europskim integracijama upućuju na to da su oni osobito negativni i protivni ideji europskih integracija i europskog identiteta (Cinnirella, 1996: 263). Najvažnije je, međutim, to što to neprijateljstvo spram Europe obično poprima osobit oblik. Prema našoj bismo shemi očekivali da se artikulira posve suprotno suhom, normativnom i distanciranom obliku koji rasprava poprima u službenim političkim krugovima. Je li tomu tako? Otpor se doista služi drukčijim jezikom, odigrava se na posve različitoj razini, onoj koja se temelji na afektu, strasti, poruzi, opscenosti. Teško je ignorirati činjenicu da je 1. studenoga 1991. godine, kad su respektabilni političari raspravljali o razlozima za i protiv federalizma i nacionalne neovisnosti, britanske najčitanije nacionalne novine, *The Sun*, jednostavno napisale “*Up yours, Delors!*” (Cinnirella, 1996.: 263). Taj je tip diskursa, karakterističan za desničarski popularni tisak, postao, štoviše, toliko uspio da sada čini jedan od glavnih stupova na kojima se gradi utjecaj euroskepticizma (Forster, 2002.: 111).

Koji su temeljni parametri tog otpora Europi koji su artikulirani u britanske popularnom tisku? Najistaknutije mu je obilježje, čini se, prikazivanja Europske Unije kao strane regulacijske agencije koja se nekako upleće u to kako smo organizirali svoj život, u to kako smo strukturirali svoj užitak. EU se, drugim riječima, ponajprije predstavlja kao agent kastracije. Ovdje su prikladni neki primjeri. “Birokrate iz Bruxellesa” optužuje se da žele ukinuti tradicionalne britanske veličine hljeba (*Daily Mail*, 27. listopada 1997.: 29), da prisiljavaju Britaniju da svoje trokontaktne utikače zamijeni kontinentalnom verzijom, što bi domaće potrošače električne energije koštalo bogatstvo zbog promjene kablova i navodnog ugrožavanja britanskih sigurnosnih standarda (*Daily Star*, 27. svibnja 1994.: 2), te da pritišću Britaniju da zamijeni tradicionalne britanske toalete “eurozahodom” (“Euro-loo”) (*The Sun*, 4. svibnja 1999.: 11). Ostali naslovi i vijesti glase: “Eurokrati su jučer, na Dan Sv. Davida, raspalili bijes Velšana donijevši uredbu da svi nacionalni amblemi Walesa koji se budu ubuduće prodavali moraju izgledati isto” (*Daily Express*, 2. ožujka 2002.: 36), “Europska zabadala spremna zabraniti batine” (*The Sun*, 16. lipnja 1998.: 15), “Bruxelles planira izbaciti iz uporabe naše putovnice” (*The Mail on Sunday*, 29. listopada 2000.: 1). Što je, s naše točke gledišta, još neobičnije, jest obilježavanje seksualnih konotacija i opscenih metafora koje obilježavaju taj diskurs u cjelini. To je, primjerice, očito kad je EU optužena za odluku da “banane ne smiju biti pretjerano zakrivljene” (*The Sun*, 4. ožujka 1998., 6) i da “Krastavci moraju biti ravni” (*The Sun*, 4. ožujka 1998.: 6), ili kad se pojavljuju priče poput ove: “Smušene euroglavešine propisale da britanske rabarbare moraju biti ravne” (*The Sun*, 24. lipnja 1996.: 11). Da ne spominjemo, dakako, navodnu harmonizaciju dimenzija kondoma i “Europsku prijetnju zabranom britanske kobasice”. Te bi se priče mogle nabrajati *ad infinitum*. Važno je to što takve groteskne priče, čini se, pružaju opscenu potporu otporu Europi koja ne uspijeva inspirirati i funkcionirati kao objekt identifikacije, Europi koja se ne uspijeva upustiti u visceralnu, opscenu dimenziju identifikacije, koja se sve više smatra lišenom sadržaja i privlačnosti.

Pritom je važno još dvoje. Najprije, valja biti vrlo oprezan da se na te priče ne odmahuje rukom kao na marginalne i nevažne. One ne samo da oslikavaju temeljno uredničko načelo glavnih britanskih novina, nego se povremeno pojavljuju i u ozbiljnijim novinama i sve više utječu na konvencionalniji javni diskurs. U svom prvom opsežnom prikazu britanskog euroskepticizma, Forster pokazuje da zbog prevladavanja prointegracionista u znanstvenoj zajednici većina rasprava “rutinski previđa euroskeptike i euroskepticizam, te ga, namjerno ili slučajno, često ne tretira kao ozbiljnu pojavu ili predmet proučavanja” (Forster, 2002.: 3). Ako je tako u slučaju respektabilnih oblika euroskepticizma, možete zamisliti što se zbiva u opscenoj dimenziji rasprave. Ta se samodopadna ravnodušnost, srećom, primiče kraju. Indikativno je da su proeuropske institucije – uključujući predstavljanje Eu-

ropske komisije u Velikoj Britaniji i kampanju “Britanija u Europi”, inicijativu koju podupiru Tony Blair, Gordon Brown, Ken Clarke, Michael Heseltine i Charles Kennedy – sve svjesnije potrebe da se nekako pozabave tom bujicom. Otud je i cijeli jedan odjeljak britanskih internetskih stranica Europske komisije posvećen različitim euromitovima od kojih smo neke naveli, dok je u kampanji “Britanija u Europi” tiskana brošura s karakterističnim naslovom “Ravne banane? 201 razotkriveni antieuropski mit”.⁷ U oba je slučaja, međutim, fokus na razotkrivanju neistinitosti tih priča. Time je propušteno to da ljudi ne uživaju u tim pričama zbog njihove istinosne vrijednosti, nego zato što se identificiraju s fantazijom koja je u njima implicirana, zato što im “europski identitet” ne nudi nikakav drugi *stvaran* izbor. Zašto britanski tisak djeluje na toj “razini argumentacije”? Zašto je britanska javnost – kao i druge europske javne sfere – još uvijek osjetljiva na takvu retoriku? Konvencionalna bi socijalna i politička analiza možda trebala početi razmatrati mogućnost da su sve to čudi konstrukcije europskog identiteta utemeljene na isključivanju određenih dimenzija koje su presudne u reprodukciji socijalne i političke identifikacije: afekta, užitka, strasti.

Zaključak

Dakle, jednostavno rečeno, što da se čini? Čitatelji koji nisu upoznati s tipovima argumentacije kao što su psihoanaliza i teorija diskursa mogli bi lako biti dovedeni do zaključka da iz te analize prirodno slijedi to da bi se ljudi trebali predati agresivnosti i opscenom užitku, da bi europski studiji trebali refokusirati svoju istraživačku pozornost na dimenzije plodova i kastracijske fantazije europskih naroda, te da će Europa postati stvarno privlačna kao objekt identifikacije samo ako započne seksualnu – ako ne i sado-mazo – revoluciju! Zaključak koji imamo na umu zapravo je mnogo skromniji: *europska politika i europski studiji očitito ne moraju reproducirati opscene reakcije i identifikacije koje smo opisali. U njihovu je interesu, međutim, da uzmu u obzir njihove uzroke i implikacije. Samo ako uzmu ozbiljnu dvojnju prirodu identifikacije (diskurzivnu i afektivnu, simboličku i libidinalnu) postupno će postajati sposobni razmišljati o vlastitu doprinosu – svojim strategijama potiskivanja ili neuvažavanja – pojavama kao što su euroskepticizam i nedostatak pervazivnih identifikacija građana s “Europom”.*

Kako u pogledu na teorijsku konzistentnost, tako i u pogledu na političku produktivnost, važno je prihvatiti da je kontaminacija jedne dimenzije od strane druge u konačnici neminovna i da svaki održivi europski projekt mora obuhvatiti obje dimenzije u hibridnoj konstrukciji koja ih obje transcendiraju, u hibridu koji kombinira formalne procedure s administracijom užitka koji

⁷ Neki primjeri koje smo naveli gore zapravo potječu otud.

može pridobiti ne samo političku ili znanstvenu raspravu, nego i “srca” i “utrobu” europskih naroda. Riječ nije, dakle, ni o eliminaciji ni o glorifikaciji antagonizma, isključivanja ili *jouissance*, nego o modificiranu odnosu prema tim konstitutivnim dimenzijama. Kako je to *vis-à-vis* isključivanja rekao Neumann, “integracija i isključivanje su dvije strane iste medalje, tako da se ne radi o tome *da* se isključivanje zbiva, nego *kako* se zbiva” (Neumann, 1999.: 37). Riječ je o tome da se iznađe put *etičkog odnošenja spram antagonizma i jouissance*, nasuprot neetičkim, neproaktivnim, pa i opasnim stajalištima njihova *eliminiranja* ili *mitologiziranja*: riječ je o sublimiranju umjesto potiskivanja ili neuvažavanja, o ulijevanju strasti u radikalizaciju demokracije i osvježavanju političkog diskursa umjesto reduciranja politike na neatraktivni spektakl neutralne administracije neizbježnih potreba.

S engleskog preveo
Davor Stipetić

Literatura

- Alcorn, M., 1996.: Talking with Jesse Helms: The Relation of Drives to Discourse, *Journal for the Psychoanalysis of Culture and Society*, 1:1.
- Anderson, B., 1991.: *Imagined Communities*, Verso, London.
- Banchoff, T. i Smith, M., 1999.: Introduction, u: Banchoff, T. i Smith, M. (ur.), *Legitimacy and the European Union*, Routledge, London.
- Bataille, G., 1991.: *The Impossible*, City Lights Books, San Francisco.
- Bideleux, R., 2001.: What Does It Mean to be European?, u: Smith, M. i Timmins, G. (ur.), *Uncertain Europe*, Routledge, London.
- Billig, M., 1995.: *Banal Nationalism*, Sage, London.
- Booker, C., 1996.: Europe and Regulation – The New Totalitarianism, u: Holmes, M. (ur.), *The Eurosceptical Reader*, Macmillan, London.
- Boothby, R., 1991.: *Death and Desire*, Routledge, New York.
- Bracher, M., 1996.: Editor’s Introduction, *Journal for the Psychoanalysis of Culture and Society*, 1:1.
- Budgen, S., 2002.: The French Fiasco, *New Left Review*, 17, 31-50.
- Carey, S., 2002.: Undivided Loyalties: Is National Identity an Obstacle to European Integration?, *European Union Politics*, 3:4, 387-413.
- Chebel d’Appolonia, A., 2002.: European Nationalism and European Union, u: Pagden, A. (ur.), *The Idea of Europe*, Woodrow Wilson Center, Washington.
- Checkel, J., 2001.: *Social Construction and European Integration*, u: Christiansen, Th., Jørgensen, K. E. & Wiener, A., *The Social Construction of Europe*, Sage, London.

- Chrysochoou, X., 1996.: How Group Membership is Formed: Self Categorisation or Group Beliefs? The Construction of a European Identity in France and Greece, u: Breakwell, G. i Lyons, E. (ur.), *Changing European Identities: Social Psychological Analyses of Social Change*, Butterworth Heinemann, Oxford.
- Cinnirella, M., 1996.: A Social Identity Perspective on European Integration, u: Breakwell, G. i Lyons, E. (ur.), *Changing European Identities: Social Psychological Analyses of Social Change*, Butterworth Heinemann, Oxford.
- Commission, 1974.: *Concerning European Identity*, Seventh General Report on the Activities of the European Communities in 1973, Brussels-Luxembourg.
- Connolly, W., 1991.: *Identity/Difference: Democratic Negotiations of Political Paradox*, Cornell University Press, Ithaca.
- Delanty, G., 1995.: *Inventing Europe: Idea, Identity, Reality*, Macmillan, London.
- De Vos, P., 2002.: The Sacralisation of Consensus and the Rise of Right-Wing Populism in Flanders, *Studies in Social and Political Thought*, 7: 3-29.
- Dunkerley, D., Hodgson, L., Konopacki, S., Spybey, T., Thompson, A., 2002.: *Changing Europe: Identities, Nations and Citizens*, Routledge, London.
- Easthope, A., 1999.: *Englishness and National Culture*, Routledge, London.
- Evans, D., 1996.: *An Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis*, Routledge, London.
- Evans, D., 1998.: From Kantian Ethics to Mystical Experience: An Exploration of Jouissance, u: Nobus, D. (ur.), *Key Concepts of Lacanian Psychoanalysis*, Rebus Press, London.
- Freud, S., 1982.: *Civilization and its Discontents*, The Hogarth Press and the Institute of Psychoanalysis, London.
- Freud, S., 1985.: Group Psychology and the Analysis of the Ego, u: The Penguin Freud Library, sv. 12, *Civilization, Society and Religion*, Penguin, London.
- Forster, A., 2002.: *Euroscepticism in Contemporary British Politics*, Routledge, London.
- Glynos, J. i Stavrakakis, Y., 2003.: Encounters of the Real Kind: Sussing Out the Limits of Laclau's Embrace of Lacan, *Journal for Lacanian Studies*, 1:1, 110-128.
- Hansen, L. i Waever, O., 2002.: *European Integration and National Identity: The Challenge of the Nordic States*, Routledge, London.
- Howarth, D. i Stavrakakis, Y., 2000.: Introducing Discourse Theory and Political Analysis, u: Howarth, D., Norval, A. i Stavrakakis, Y. (ur.), *Discourse Theory and Political Analysis*, Manchester University Press, Manchester.
- Jenkins, B. i Sofos, S., 1996.: Nation and Nationalism in Contemporary Europe: A Theoretical Perspective, u: Jenkins, B. i Sofos, S. (ur.), *Nation & Identity in Contemporary Europe*, Routledge, London.
- Judt, T., 1996.: *A Grand Illusion? An Essay on Europe*, Hill and Wang, New York.
- Jusdanis, G., 2001.: *The Necessary Nation*, Princeton University Press, Princeton.

- Lacan, J., 1961.-1962.: *The Seminar of Jacques Lacan, Book IX, Identification 1961-1962.*, neobjavljeni prijepis (prev. Cormac Gallagher).
- Lacan, J., 1998.: *The Seminar of Jacques Lacan, Book XX, Encore 1972-1973*, Norton, New York.
- Laclau, E. i Mouffe, Ch., 1985.: *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*, Verso, London.
- Laclau, E., 1990.: *New Reflections on the Revolution of our Time*, Verso, London.
- Laclau, E., 1991.: God Only Knows, *Marxism Today*, 56-59.
- Laclau, E., 1994.: Introduction, u: Laclau, E. (ur.), *The Making of Political Identities*, Verso, London.
- Laclau, E., 1996.: *Emancipation(s)*, Verso, London.
- Laclau, E., 2001.: Democracy and the Question of Power, *Constellations*, 8:1, 3-14.
- Lane, C., 1996.: Beyond the Social Principle: Psychoanalysis and Radical Democracy, *Journal for the Psychoanalysis of Culture and Society*, 1:1, 105-121.
- Malmborg, M. a. i Strath, B., 2002.: Introduction: The National Meanings of Europe, u: Malmborg, M. a. i Strath, B. (ur.), *The Meaning of Europe*, Berg, Oxford.
- Marcussen, M., Risse, Th., Engelmann-Martin, D., Knopf, H. J. i Roscher, K., 2001.: *Constructing Europe? The Evolution of Nation-State Identities*, u: Christiansen, Th., Jorgensen, K. E. i Wiener, A., *The Social Construction of Europe*, Sage, London.
- Miller, J.-A., 1992.: *Ethics in Psychoanalysis*, Lacanian Ink, 5, 13-28.
- Mouffe, Ch., 1998.: *The Radical Centre: A Politics Without Adversary*, Soundings, 9, 11-23.
- Mouffe, Ch., 1999.: Ten Years of False Starts, *New Times*, 9.
- Mouffe, Ch., 2000.: *The Democratic Paradox*, Verso, London.
- Mouffe, Ch., 2001.: Democracy – Radical and Plural, interview u: *CSD Bulletin*, 9:1, 10-13.
- Mouffe, Ch., 2002.: *The “End of Politics” and the Challenge of Right-Wing Populism*, neobjavljen rad.
- Neumann, I., 1999.: *Uses of the Other: the “East” in European Identity Formation*, Manchester University Press, Manchester.
- Nobus, D., 2000.: *Jacques Lacan and the Freudian Practice of Psychoanalysis*, Routledge, London.
- Pagden, A., 2002.: Europe: Conceptualizing a Continent, u: Pagden, A. (ur.), *The Idea of Europe*, Woodrow Wilson Center, Washington.
- Passerini, L., 2000.: The Last Identification: Why Some of Us Would Like to Call Ourselves Europeans and What We Mean by This, u: Strath, B. (ur.), *Europe and the Other and Europe as the Other*, PIE – Peter Lang, Bruxelles.
- Pantel, M., 1999.: Unity-Diversity: Cultural Policy and EU Legitimacy, u: Banchoff, T. i Smith, M. (ur.), *Legitimacy and the European Union*, Routledge, London.

- Ruby, C., 1996.: *L'enthousiasme. Essai sur le sentiment en politique*, Hatier, Paris.
- Shaw, J., 2000.: The "Governance" Research Agenda and the "Constitutional Question", u: European Commission, *Governance and Citizenship in Europe: Some Research Questions*, European Communities, Luxembourg.
- Smith, A., 1986.: *The Ethnic Origins in Nations*, Blackwell, Oxford.
- Smith, A., 1991.: *National Identity*, Penguin, London.
- Smith, A., 1995.: The Dark Side of Nationalism: The Revival of Nationalism in Late Twentieth Century Europe, u: Cheles, L., Ferguson, R. i Vaughan, M. (ur.), *The Far Right in Western and Eastern Europe*, Longman, London.
- Smith, A., 1999.: National Identity and the Idea of European Unity, u: *Myths and Memories of the Nation*, Oxford University Press, Oxford.
- Stavrakakis, Y., 1999.: *Lacan and the Political*, Routledge, London.
- Stavrakakis, Y., 2001.: Identity, Political, u: Foweraker, J. i Clarke, B. (ur.), *Encyclopaedia of Democratic Thought*, Routledge, London.
- Strath, B., 2000a, Introduction: Europe as a Discourse, u: Strath, B. (ur.), *Europe and the Other and Europe as the Other*, PIE – Peter Lang, Bruxelles.
- Strath, B. (ur.), 2000b.: *Europe and the Other and Europe as the Other*, PIE – Peter Lang, Bruxelles.
- Strath, B., 1999.: Multiple Europes: Integration, Identity and Demarcation to the Other, u: Strath, B. (ur.), *Europe and the Other and Europe as the Other*, PIE – Peter Lang, Brussels.
- Todorova, M., 1997.: *Imagining the Balkans*, Oxford University Press, Oxford.
- Wilson, K. i Van der Dussen, J., 1995.: *The History of the Idea of Europe*, Routledge & Open University Press, London.
- Wintle, M., 1996.: *Culture and Identity in Europe*, Aldershot, Brookfield.
- Zetterholm, S., 1994.: Introduction: Cultural Diversity and Common Policies, u: Zetterholm, S. (ur.), *National Culture and European Integration*, Berg, Oxford.
- Žižek, S., 1993.: *Tarrying with the Negative*, Duke University Press, Durham.
- Žižek, S., 1998.: The Seven Veils of Fantasy, u: Nobus, D. (ur.), *Key Concepts of Lacanian Psychoanalysis*, Rebus Press, London.

Internetske stranice:

<http://www.cec.org.uk/press/myths/index.htm>

Novine:

The Sun

Daily Mail

Daily Star

Yannis Stavrakakis

*PASSIONS OF IDENTIFICATION: DISCOURSE,
PLEASURE AND EUROPEAN IDENTITY*

Summary

In the text the author discusses the problem of the European identity – which emerged in the earlier stage of the process of European integration – from the perspective of the discourse theory. This approach was overlooked in the early stages of the development of the European studies, in which the economistic approach emphasizing only the economic benefits of the European integration prevailed; today, however, the European identity issue is one of the central questions, and the success of the process of the European integration depends on. The question of the European identity has for a long time been identified with the concept of “Europe’s positive public image” appealing to the citizens and to the political communities involved in the process of the European integration. The question of the European identity was for the first time systematically elaborated on in an EC document – the Copenhagen Declaration of 1973 – and since then the debate on Europe’s political and cultural identity has permanently been on the agenda, particularly of the Eurosceptic political movements and ideas. The author looks into the theory of identity from the perspective of the latest contributions, particularly from the perspective of modern social theories, and suggests that the European studies ought to take into consideration the dual nature of the identification, the discursive and the affective, as well as the symbolic and the libidinal. That is why the European studies have to work out how to thwart Euroscepticism and develop the strategies of countering the phenomena such as a lack of pervasive identifications of citizens with Europe.

Key words: European identity, theory of identification, European studies, European integration, Euroscepticism, dual identification, discourse theory